

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник /А. М. Богуш, Н. В. Гавриш; [за ред. А. М. Богуш] –К. : Вища школа, 2007. – 310 с.
2. Вашуленко М. С. Буквар : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М. С. Вашуленко, О. В. Вашуленко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 152 с.
3. Розвиток дрібної моторики рук / [упоряд. О. В. Власова; іл. О. В. Зеркалій]. – Х. : Вид. група «Основа», 2010. – 159 с.
4. Соколова В. В. Культура речи и культура общения / В. В. Соколова. – М. : «Просвещение», 1995. – 192 с.
5. Чумичева Р. М. Ценностно-смысловая модель детства как среда развития ребёнка / Р. М. Чумичева // Материалы II Междунар. науч.-практ. конф. [Электронный ресурс]. – Ставрополь, 2005. – Режим доступа: <http://revolution.allbest.ru/pedagogics>.
6. Що таке дрібна моторика та як її розвивати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doshkillya.ostriv.in.ua/publication/code-4505217a66013/list-1d0154f2327>.
7. Яловська О. О. Пальчики дошкільнят: розвиваємо руку – розвиває мозок / О. О. Яловська. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 228 с.
8. Янушко Е. А. Развитие мелкой моторики рук / Е. А. Янушко. – М. : Мозаика – синтез, 2007. – 310 с.

УДК 376.1-056.2646376.3-053.5]:81'36

Л. О. Козлова
вчитель-логопед НВК № 42

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ТА ПРИЙОМІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ТА КОРЕКЦІЇ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ ІІІ РІВНЯ

У статті висвітлені особливості використання спеціальних засобів та прийомів при формуванні та корекції граматичної будови мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня, розглянуто, як особливим чином організована мовленнєва діяльність дітей із ЗНМ, застосування комунікативного підходу, різноманітних форм та методів навчання (включаючи ігрові) сприяють активізації різноманітних мовленнєвих проявів у дітей, розвитку та удосконаленню граматично правильного мовлення.

В статті освітлені особливості використання спеціальних засобів і прийомів при формуванні і корекції граматичного строєння речі у дітей старшого дошкільного віку з общим недоразвитием речі ІІІ уровня, раскрыты вопросы, как особым образом организованная речевая деятельность детей с ОНР, использование коммуникативного подхода, разнообразных форм и методов обучения (включая игровые) содействуют активизации разнообразных речевых проявлений у детей, развитию та совершенствованию грамматически правильной речи.

The article highlights the features of the use of special tools and techniques in the formation and structure of grammatical correction, speech in preschool children with general speech underdevelopment III level, disclosed matters as specially organized speech activity of children with general underdevelopment of speech, the use of the communicative approach, various forms and methods of training (including game) promote activation of various manifestations of speech in children, the development of the improvement that is grammatically correct speech.

Ключові слова: грамати́ка, морфоло́гія, синтаксис, словозміна, словотворення, загальне недорозвинення мовлення.

Ключевые слова: грамати́ка, морфоло́гія, синтаксис, словоизменение, словообразование, общее недоразвитие речи.

Keywords: grammar, morphology, syntax, inflection, word formation, the general underdevelopment of speech.

Актуальність. У дітей із ЗНМ у різній формі і у різному ступені проявляється порушення комунікативної здібності. Загальним для всіх дітей із тяжкими вадами мовлення є відсутність мотивації до спілкування, невміння орієнтуватися у ситуації взагалі або вузькоситуативно з допомогою дорослого, розлади поведінки, труднощі у контактах, підвищена емоційна стомлюваність. Це вимагає цілеспрямованого процесу оволодіння засобами спілкування і уміння їх застосовувати на практиці.

Важливим чинником становлення мовленнєвої особистості є формування граматичної компетентності. Наслідуючи зразки граматично правильного мовлення і вправляючись у власних висловлюваннях, дитина оволодіває граматичною будовою мови. Цей процес має велике значення, оскільки лише морфологічно і синтаксично оформлене мовлення може бути зрозумілим співрозмовнику і може слугувати для неї

(для дитини) засобом спілкування з дорослими та однолітками.

Оволодіння граматично правильним мовленням здійснює вплив на мислення дитини. Вона починає мислити більш логічно, послідовно, узагальнювати, відволікатися від конкретного, правильно викладати свої думки.

Мета статті: дослідити прояви порушень граматичної будови мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня та процес їх корекції на основі використання спеціальних засобів та прийомів.

Результати дослідження. Дитина засвоює граматичну систему рідної мови уже до трьох років у всіх її найбільш типових проявах. Засвоєння дитиною граматичної будови мови відбувається у вигляді засвоєння граматичних категорій, які характеризуються наявністю значень. Час і послідовність засвоєння окремих категорій залежить від характеру їх значень. У дітей викликає труднощі засвоєння тих форм, конкретне значення яких не пов'язане логікою дитячої думки, тобто те, що не зрозуміле за значенням.

Розрізняють морфологічний та синтаксичний рівні граматичної системи. Морфологічний рівень передбачає вміння володіти прийомами словозміни (зміна слів за родами, числами, відмінками, особами, часом) та словотворення (утворення слів суфіксально-префіксальним способом). Синтаксичний рівень – вміння складати речення, граматично правильно узгоджувати слова у реченні.

Сучасні дані показують, що у дітей із ЗНМ граматичні форми словозміни та словотворення з'являються, як правило, в тій самій послідовності, що й під час нормального розвитку мовлення. Однак, при ЗНМ цей процес відбувається вкрай складно. Своєрідність оволодіння граматичною будовою мови виявляється в більш повільному темпі засвоєння, в дисгармонії розвитку морфологічної і синтаксичної систем мови. Аналіз мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення виявляє у них утруднення як у виборі граматичних засобів для вираження думок, так і у їх комбінуванні.

Оволодіння граматичною будовою мови передбачає різноманітну інтелектуальну діяльність дитини: дитина повинна навчитися порівнювати слова за

значенням і звучанням, визначати їх відмінність, усвідомлювати зміни в значенні, співвідносити зміни у звучанні зі зміною його значення, виділяти елементи, за рахунок яких відбувається зміни значення, встановлювати зв'язок між відтінком значення або різними граматичними значеннями і елементами слів (морфемами). Наприклад: ніж – значення однини; ножі – значення множини; ножем – значення дії.

Порушення формування граматичних операцій призводить до великого числа морфологічних аграматизмів у мовленні дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня:

- 1) неправильне вживання родових, числових, відмінкових закінчень іменників, займенників, прикметників (копає лопата, червоні кулі, багато ложок);
- 2) неправильне вживання відмінкових і родових закінчень кількісних числівників (немає двох гудзиків);
- 3) неправильне узгодження дієслова з іменниками і займенниками (діти малює, вона впав);
- 4) неправильне вживання родових і числових закінчень дієслів у минулому часі (дерево впала);
- 5) неправильне вживання прийменникових конструкцій (під столу, в будинку, із стакан).

Серед форм словозміни у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня шестирічного віку найбільші труднощі викликають прийменниково-відмінкові конструкції іменників, відмінкові закінчення іменників множини, зміни дієслів минулого часу за родами, узгодження прикметника з іменником у роді, числі і відмінку.

Дітям із загальним недорозвиненням мовлення важко зосередити свою увагу на аналізі умов завдання і пошуку можливих способів та засобів його виконання. Більшість помилок виникає наприкінці виконання завдання, що можна пояснити швидким стомленням, виснаженням нервової системи дитини.

Важкими для дітей із загальним недорозвиненням мовлення є завдання, пов'язані зі словотвором: іменників зі зменшувально-пестливими суфіксами, прикметників від іменників, дієслів руху з різними префіксами (дітям складно

утворювати слова з суфіксами, префіксами). Самостійний словотвір у дітей розглядається Д. Б. Ельконіним «як симптом оволодіння дитиною мовленнєвою дійсністю». Найбільш типові помилки описані в навчальних і методичних посібниках О. М. Соловйової, А. М. Бородич, Л. П. Федоренко.

Особливу складність для дітей із ЗНМ III рівня представляють складнопідрядні речення.

Проведені дослідження дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня вказують на не обхідність цілеспрямованої систематичної роботи з розвитку граматичної будови мови. Формування граматично правильного мовлення здійснюється двома шляхами: у систематичному навчанні на заняттях та у повсякденному спілкуванні. Корекція та навчання новим граматичним формам відбувається на спеціальних заняттях з розвитку лексико-граматичних категорій, а їх уточнення, закріплення, використання продовжується і на інших заняттях (з розвитку звуковимови, підготовки до навчання грамоти, розвитку зв'язного мовлення).

Методи і прийоми формування граматичної будови мови.

До методів відносять дидактичні ігри («Кого, чого не стало?», «Що без чого?», «Що кому дамо?», «Хто чим працює?» тощо), ігри-драматизації («У ляльки Тані гості», «В овочевому магазині», «Мандрівники» тощо), словесні вправи («Додати слова», наприклад, іменники до дієслова «Чим можна ...?» – писати, малювати, фарбувати тощо), розглядання наочно-дійових картинок та сюжетних картин, переказ коротких оповідань і казок, роботу з деформованими реченнями та коротким текстом. Ці методи можуть виступати і як прийоми під час використання інших методів.

Методичними прийомами є зразок, пояснення, вказівка, порівняння, повторення, створення проблемної ситуації, виправлення помилок, запитання, що мають характер підказки та оцінки, залучення дітей до контролю і виправлення помилок, нагадування про те, як сказати правильно тощо.

Корекція граматично неправильних форм мови та попередження граматичних помилок нерозривно пов'язані між собою.

Виправлення помилок у одних дітей є попередженням їх у інших.

Грамматичні помилки у мовленні дітей дошкільного віку пояснюються:

- 1) тим, що діти ще не засвоїли морфологічну систему рідної мови;
- 2) впливом неправильного мовлення дорослих;
- 3) педагогічною занедбаністю, тобто тим, що дорослі не звертають уваги на помилки дітей, не виправляють їх, а іноді навіть наслідують неправильне дитяче мовлення.

Кожен логопед і вихователь повинен прислухатися до мовлення дітей на всіх заняттях і поза заняттями, вивчати мовлення дітей своєї групи в ході виховання і навчання, виправляти мовленнєві помилки.

Методика виправлення помилок у достатній мірі розроблена О. І. Соловйовою, А. М. Бородич. Основні її положення можна сформулювати наступним чином – виправлення помилок сприяє тому, що діти звикають усвідомлювати мовні норми, тобто розрізняти, як треба говорити правильно.

Невиправлена граматична помилка – зайве підкріплення неправильних умовних зв'язків як у тієї дитини, яка говорить, так і у тих дітей, які її слухають.

Не повторювати за дитиною неправильну форму, а пропонувати їй подумати, як сказати правильно: «Ти помилився, треба сказати по-іншому». Потрібно відразу надати дитині правильний мовленнєвий зразок і запропонувати повторити його. Помилку слід виправляти тактовно, доброзичливо і не в момент піднесеного емоційного стану дитини. Допустимо виправлення відстрочене у часі.

Дітей старшого віку слід привчати чути помилки і самостійно виправляти їх. Прийоми тут можливі різні. Наприклад: «Ти невірно змінив слово, подумай, як змінити його правильно». Можна дати зразок аналогічної зміни слова (родовий відмінок множини – черевиків, гудзиків; рукавиць, суконь). Як зразок використовується приклад правильного мовлення одного з дітей. У рідкісних випадках дуже обережно дітей залучають до виправлення помилок своїх товаришів.

Повторення дитиною підказаного педагогом слова або речення доречно на заняттях з розвитку елементарних

математичних уявлень, в дидактичній грі, в той самий час як в процесі розповіді, бесіди, достатньо того, щоб дитина тільки почула виправлення.

Виправлення на заняттях робиться голосно, щоб його сприйняли всі діти. Іноді (особливо в старших групах) замість підказки буває достатньо зауваження («Ти знову сказав неправильно!»), питання-нагадування («Ти забув, як потрібно говорити правильно слово?»), докірливо погляду чи жесту. Бажано, щоб логопед пояснив дітям, що не потрібно ображатися на товаришів, які виправляють помилку, адже вони хочуть допомогти навчитися говорити правильно, красиво.

У тих випадках, коли граматичні помилки широко поширені у мовленні дітей групи, слід проводити спеціальні дидактичні ігри або дидактичні вправи.

Важливою умовою засвоєння дитиною граматичної будови мови є формування орієнтування у звуковій формі слова, виховання у дітей уваги до звучання граматичних форм.

Особливе місце у корекційному процесі займають дидактичні ігри. Їх використовують для вирішення усіх завдань мовленнєвого розвитку. Ці ігри мають велике пізнавальне значення, оскільки розширюють кругозір дітей, навчають порівнювати предмети, розвивають мовленнєву активність дітей, розширюють та уточнюють словник, навички вибору найбільш вдалого слова, навчають змінювати і утворювати слова, вправляють у складанні зв'язних висловлювань, розвивають пояснювальне мовлення. Великого значення для дітей із порушенням мовленнєвого розвитку набувають ігри, які вимагають координації та точності рухів пальців рук, різноманітні лото, розрізні картинки тощо.

За характером використаного матеріалу дидактичні ігри умовно діляться на ігри з предметами, настільно-друковані ігри та словесні ігри.

В іграх діти навчаються змінювати слова (морфології), будувати речення (синтаксису) і утворювати форми слів (словотворенню).

Формування словозміни закріплюється спочатку в словосполученнях, потім у реченнях, далі – у зв'язному мовленні. На початковому етапі роботи формування словозміни має проводитися

в діалогічному мовленні (на рівні словосполучення, речення), надалі – закріплення словозміни у монологічному мовленні.

У роботі з дошкільниками, що страждають на ЗНМ, особлива увага повинна приділятися дієслівним словосполученням. Це обумовлено тим, що, з одного боку, дієслово найчастіше виступає в ролі предиката, організуючої ланки речення, з іншого боку, у дошкільників із ЗНМ в структурі речення випадає переважно предикат.

Дієслівні словосполучення

закріплюються в наступній послідовності:

- а) предикат + об'єкт, виражений прямим додатком (малює будинок, гладить собаку);
- б) предикат + об'єкт, виражений непрямим додатком без прийменника (рубав сокирою, дарує онучці);
- в) предикат + локатив, виражений іменником у непрямому відмінку з прийменником (грає в саду, танцює на сцені).

При закріпленні форм словозміни в реченнях також повинна враховуватися семантична складність тієї чи іншої моделі речення, а також послідовність появи типів речення в онтогенезі.

У процесі формування словотворення у дошкільників із ЗНМ основну увагу необхідно приділяти організації системи продуктивних словотворчих моделей. Для формування і закріплення цих моделей, перш за все, уточнюється зв'язок між значенням морфеми і її знаковою формою (звучанням). Закріплення цього зв'язку здійснюється на основі порівняння слів з однаковою морфемою, визначенням загального, схожого значення слів із загальною морфемою (м'яч – ик, гриб – ок), виділення цієї загальної морфеми, уточнення її значення.

Логопедична робота має бути спрямована на формування словотворення іменників, дієслів, прикметників. При цьому розвиток словотворення різних частин мови має відбуватися послідовно-паралельно.

Можна виділити три етапи логопедичної роботи з формування словотворення.

І етап

Іменники

- Утворення зменшено-пестливих іменни-

ків із суфіксами -ечок, -ечк, -ичок, -ичк, -ик, -ник, -к: *д/гра* «Назви ласкаво» (Столик, ліжечко, ложечка, стільчик і т.д.).

- Утворення зменшено-пестливих іменників із суфіксами недорослості -ен(я), -ен, -ат, -ят, -к: *д/гра* «Назви дитинча» (Мавпа – мавпеня – мавпенята – мавпенятко).

- Утворення іменників із суфіксом збільшеності, згрубілості -ищ(е): *д/гра* «Жахливе страховисько» (Ноги – ... (ножищі), зуби – ... (зубищі)).

Дієслова

- Диференціація префіксів доконаного та недоконаного виду на-, з-, по-, про-: *д/гра* «Майстри та справи» (Прокинувся гончар, що вмів посуд ліпити, і вирішив глечик із глини ... Що зробити? (Зліпити)).

- Утворення дієслів із префіксами зі значенням протилежності дій за-, ви-, на-, при-, від-: *д/вправа* «Навпаки» (Наливає – виливає, заходить – виходить, приклеює – відклеює.)

Прикметники

- Утворення присвійних прикметників від іменників І відміни за допомогою суфіксів -ин, -їн: *д/гра* «Чия іграшка?» (У Марійки лялька. Це Марійчина лялька).

II етап

Іменники

- Утворення зменшено-пестливих іменників із суфіксами -онук, -еньк: *д/гра* «Містер Еньк» (Жовтий олівець – жовтенький, білий – біленький).

- Утворення назв посуду суфіксальним способом: -нищ(я): *д/гра* «Що для чого?» (Хліб у хлібниці, цукор в цукорниці).

- Утворення іменників із суфіксом зі значенням речовинності -ин, -ин(я): *д/гра* «Всього-на-всього одна» (Картопля – картоплина).

- Утворення іменників за місцем дії із суфіксом -аль: *д/вправа* «Де ми це робимо?» (Де їдять? Їдять у ... (їдальні)).

Дієслова

- Продовження утворення дієслів від звуконаслідувальних слів: *д/гра* «Звуки природи» (Що робить гава, коли ми чуємо: «Кар-кар»? (Каркає)).

- Утворення дієслів просторового значення з префіксом при-: *д/гра* «Вередлива частка «при-»: (По дорозі можна йти, і до дитсадка ... (прийти)).

- Навчання способам відіменникового

утворення: *д/гра* «Приятелі-хвальки» (Бігун – бігати, танцюрист – танцювати).

Прикметники

- Утворення відносних прикметників з суфіксами -н, -ян(ий), -ев(ий): *д/гра* «Що із чого?» (Цей посуд зі скла. Це ... (скляний) посуд).

III етап

Іменники

- Утворення назв професій за допомогою суфіксів від дієслів: *д/вправа* «Як назвати?» (Хто лікує – ... лікар).

- Утворення іменників від дієслів (з багаторазовим повторенням дії) за допомогою суфіксів: *д/вправа* «Хто це?» (Багато працює (хто?) – працівник).

- Утворення назв професій жіночого роду за допомогою суфіксів -ищ(я), -к: *д/вправа* «Він – вона» (Кравець – ... кравчиня).

- Підбір споріднених слів від похідної основи: *д/гра* «Сніжинка» (Сніжинка – сніжиночка – сніжок – снігопад – сніговій – снігова).

Дієслова

- Утворення дієслів просторового значення з префіксами з-, по-, під-, пере-, за-, до-: *вправа* «Що зробили птахи?» (Птахи відлетіли, прилетіли, злетіли, перелетіли, долетіли, вилетіли).

- Підбір споріднених слів: *д/гра* «Хто чим займається?» (Учитель – учить; вихователь – виховує; лікар – лікує).

Прикметники

- Утворення зменшено-пестливих прикметників за допомогою суфікса -еньк(ий): *д/вправа* «Назви лагідно» (Чорна голова – чорненька голівка).

- Утворення відносних прикметників від основ іменників за допомогою суфікса -ов, -ев, -н: *д/вправа* «На городі, в саду, в лісі» (Береза – березовий сік (ліс, гілка)).

- Утворення ступенів порівняння прикметників: *д/гра* «Склади матрешку» (Велика, більша, найбільша, мала, менша, найменша).

- Утворення присвійних прикметників (у значенні приналежності) за допомогою суфіксів -яч; -ч з чергуванням приголосного: *д/гра* «Чий хвіст?»

(Лисячий хвіст. Заячий хвіст).

Мовленнєвий матеріал для занять необхідно підбирати таким чином, щоб у дитини була можливість зіставити різні форми. Поряд із складною формою слід брати і прості, добре засвоєні дітьми.

Для самостійного словотворення

важливо, щоб діти добре розуміли почуте, тому необхідно розвивати мовленнєвий слух, збагачувати досвід дітей знаннями й уявленнями про навколишній світ і відповідно новим словником, а також словами всіх частин мови, збагачувати змістовну сторону граматичних засобів.

У процесі словотворення просте повторення і запам'ятовування слів малопродуктивне, дитина повинна дізнатися його механізм і навчитися ним користуватися. Слід звернути увагу дітей на спосіб утворення слів за допомогою суфіксів (вчитель – вчителька) або префіксів (їхав – поїхав); сформувати навички утворення слів за аналогією.

Дітей вчать підбирати однокореневі слова («слова-родичі»): береза, березовий, підберезник; лист, листяний, листопад. «Слова-родичі» повинні мати схожу частину і бути пов'язані за змістом.

Загальне недорозвинення мовлення III рівня характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвинення. Хоча діти користуються розгорнутим фразовим мовленням, але відчувають великі труднощі у самостійному складанні речень.

При ознайомленні дітей з реченнями використовують спеціально підібрані дидактичні ігри. Наприклад, ігри «Живі слова», «Вгадай, яке слово заблукало?» Г. Белікової.

Також при ознайомленні дітей із реченням корисний досвід М. Генінг і Н. Герман – особливий дидактичний матеріал: картонні смужки (довгі – речення, короткі – слова). Такий матеріал дає змогу дітям побачити речення, слово, і навіть потримати їх у руках, а також записати думку, прочитати її. У цій грі діти визначають кількість слів, поширюють речення.

При ознайомленні дітей із реченням, а також для вироблення відповідних практичних навичок використовуються різноманітні прийоми навчання: промовляння речень дітьми, послідовне називання слів у реченні, підрахунок слів, визначення місця кожного слова у реченні, називання кожного слова окремо, плескання у долоні під час вимовляння слів, удари м'ячем по підлозі (за кількістю

слів у реченні), живі сценки (одна дитина виконує дію, друга складає речення), самостійне складання речень із визначеної кількості слів, графічне зображення структури речення.

Для того, щоб граматичні форми засвоювалися, ставали звичними, їх необхідно використовувати у «живому» мовленні, під час вільного спілкування. Самостійне виправлення дитиною власних граматичних помилок свідчить про достатнє оволодіння нею тими чи іншими формами та граматичною будовою в цілому, про усвідомлення явищ мови у мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородич А. М. *Методика розвитку речі дітей* / А. М. Бородич. – М., 1981.
2. Выготский Л. С. *Мышление и речь* / Л. С. Выготский. – М., 1982.
3. Марченко І. С. *Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів* / І. С. Марченко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – 208 с.
4. Лалаева Р. И. *Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи* / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб., 2001.
5. Филочева Т. Б. *Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада* / Т. Б. Филочева, Г. В. Чиркина. – М., 1993.

УДК 376.36.036 – 053.

В. А. Литвиненко

к.п.н., викладач

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ЗАСТОСУВАННЯ АРТПЕДАГОГІКИ В КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНІЙ РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ФФНМ

У статті висвітлений інтегрований підхід до корекційно-реабілітаційної роботи з дошкільниками, що мають фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення. Дослідження присвячено актуальній психолого-педагогічній проблемі розвитку мовлення дошкільників із ФФНМ засобами артпедагогіки. Розвиток мовлення дошкільників із ФФНМ засобами артпедагогіки сприяє особистісному